
ПРИВАТНІ КНИЖКОВІ ЗБІРКИ У КОНТЕКСТІ МІСЦЕВОЇ ІСТОРІЇ

Тетяна СОЛОМОНОВА

Любов до книги завжди розглядалася у суспільстві позитивно, адже розуміння того, що всебічне і систематичне засвоєння досвіду минулих поколінь можливо тільки через письмове джерело, було пануючим до недавнього часу, до комп'ютерної епохи.

У даній публікації нам хотілось би розглянути додаткові можливості, що виникають при студіюванні приватних бібліотек у контексті локальної історії. Зрозуміло, що історія приватного книжкового колекціонування може розглядатися як складова місцевої історії, одним з її проявів у книгознавчому і бібліотекознавчому контекстах, але книжкові зібрання здатні також стати джерельною базою для широкого кола досліджуваних проблем локальної історії.

Об'єктом розгляду статті є приватні книжкові збірки у контексті місцевої історії. Під приватним збиранням книжок ми розглядаємо творчу діяльність з цілеспрямованого збирання книг та їх використання. (З кола досліджуваних бібліотек виключаємо приватні комерційні зібрання, що створювалися для обслуговування якнайширшого кола читачів, тому відповідали їхнім смакам). Для зручності пропонуємо використання понять «книгофіл» та «книгофільство», які розуміємо ширше, ніж загальноприйняті терміни «бібліофіл» і «бібліофільство». Джерельною базою дослідження є фонд дореволюційних видань відділу рідкісних і цінних видань (далі – РіЦ) Вінницької ОУНБ ім. К.Тімірязєва. Цей фонд складається здебільшого з решток націоналізованих радянською владою дореволюційних приватних зібрань Східного Поділля, що належали представникам родового дворянства й інтелігенції.

У приватного колекціонера шляхи, засоби і цілі комплектування принципово інші, ніж у співробітників публічної бібліотеки; інший підхід до поповнення зібрання, змін його складу, зберігання, контактам в профільному середовищі, ставленні до суспільства. Приватна колекція завжди особистісна і відбиває погляд власника. Теза про те, що не тільки людина збирає книги, а й книги «зби-

рають» людину, стала сьогодні загальноприйнятою і поширеною. А державна або громадська колекція за природою своєю покликана задовольняти запити широкого кола людей, відповідати пануючим правилам, певним нормативним документам, тому вона відбиває пануючу ідеологію, державну доктрину даного суспільства в цілому, оминаючи розмаїття життєвих барв. Доцільно зауважити, що до революції статус приватної бібліотеки був дуже високим. В Російській імперії майже не було жодної великої бібліотеки, в основі якої не було б приватного зібрання.

На відміну від традиційних історичних досліджень, студіювання місцевої історії відбувається в іншому масштабі. Зменшення масштабу досліджень (предметного, територіального, хронологічного, контекстного тощо) дозволяє нам виопуклювати складові досліджуваного питання, адекватно їх висвітлювати. Особливе місце тут можуть посісти історико-книгофільські дослідження. Ми вписуємо конкретний локальний матеріал (власник та його зібрання) у мікрокосм певної соціальної страти певного територіального утворення на певному хронологічному етапі. Вводимо в науковий обіг не тільки біографічні відомості про книгофілів, бібліотекознавчі й книгознавчі – про їхні бібліотеки, а й багатоаспектну інформацію про внутрішній світ людини. Подібні студії збагачують подієву (фактографічну) історію світом думок, світосприйняття і цінностей. Кожне книжкове зібрання має бінарну будову: з одного боку, є відбитком особистого вибору, а з іншого, є відбитком загальних тенденцій розвитку суспільства, як економічних, культурних, так і технічних (поліграфічне виробництво).

Досліджуючи конкретні феномени (книжкові зібрання та їхні власники), можна побачити завдяки щільному аналізу багатогранної картинки, де особисте переломлюється в загальне, типово: з одного боку, як загальна, пануюча ідеологія відбивається в конкретній постаті та її світогляді, системі цінностей, а з другого боку, як окремих книгофілів формує культурний контекст епохи, а що залишається індивідуальним, особистісним.

Масштаб локальної історії допомагає прослідкувати залежність формування наукових і культурних смаків від демографічних (вік, стать), культурних (освіта), етнічних, соціальних (належність до певної страти) або економічних (майнових) факторів. Тобто простежити не тільки кожну бібліотеку та її власника, а й проаналізувати їх через посередництво середовища, зокрема формальних і неформальних груп, до яких індивід належить, врахувати найдрібніші деталі, явні та приховані мотивації людської поведінки.

У контексті локальної історії можуть досліджуватися всі основні проблеми історії книгофільства: вивчення створення, функціонування і долі приватних зібрань; життєопис книгофілів минулого; вивчення книжкового репертуару

(конкретної історичної епохи, конкретного регіону, певної соціальної страти). Масштаб подібних досліджень допомагає вивчити вплив конкретної особистої бібліотеки на становлення читача і його читацької культури. І мова йде не про видатну історичну постать, яка традиційно цікавила класичних істориків, а про звичайну людину, світогляд якої можна охарактеризувати шляхом вивчення її читацьких інтересів.

Видатні вчені, письменники, державні та політичні діячі, як правило, залишають по собі значну особисту документну спадщину (наукові праці, епістолярій, щоденники, мемуари), що допомагає науковцям в їхніх дослідженнях. Доступна нам архівна інформація про пересічну людину, як правило, обмежується даними про вік та освіту, посаду та місце роботи, тому книгознавче вивчення книгозбірні стає чи не єдиним джерелом інформації про її інтереси, особистий світогляд.

Вивчення тематики приватних зібрань розкриває коло читання, той обсяг та рівень знань, який був доступним локальному середовищу. Певною мірою ці фонди віддзеркалюють знайомство місцевого населення з різними науками. Так, ознайомившись з книжковим фондом РіЦ, ми виявили велику кількість перших видань творів відомих французьких істориків XIX ст. (О. Тьєрі, Ф. Гізо, Л. Тьєр, І. Тен) з родових бібліотек польської шляхти, що свідчить про те, що власники пильно слідували за розвитком історичної науки цієї країни. Водночас ми звернули увагу на те, що праці німецьких і англійських дослідників, як правило, приходили до читача пізніше і у французьких або польських перекладах.

Свого роду знаковою книгою був укладений Леонардом Ходзько (1800-1871) збірник дипломатичних документів «Recueil des traités, conventions, actes diplomatiques etc. relatifs à la Pologne, de 1762 à 1862», адже нами виявлено його примірники з родових бібліотек Руссановських з Якушенців, Собанських з Ободівки, Ярошинських з Дзвоники, Якубовських з Люлинців. Існують певні спостереження і щодо, наприклад, фонду юридичної літератури. Російськомовна поточна література осідала в бібліотеках професіоналів будь-якої національності, а історико-правові друки та профільні стародруки – в бібліотеках польського дворянства.

Наукові студії місцевої історії надають історикам книгознавства додаткові можливості в атрибуції власницьких знаків. Адже робота з «місцевими» історико-книжковими зібраннями дозволяє нам виявляти потенційних власників серед вужчого кола претендентів, вже обмежених географічно чи хронологічно, відповідно швидше знаходити власників екслібрисів, авторів власницьких написів або навіть «немих» позначок (типу штампу «перевірено»).

Глибина і ширина знання локальної історії з врахуванням галузевої спеціалізації виявленого історико-книжкового фонду, його фінансових характеристик

дозволяє нам окреслити можливе коло власників і вести подальший пошук. Наприклад, у фонді РіЦ було виявлено понад 40 томів юридичної тематики, здебільшого законодавчо-нормативної, російською мовою та декілька книг історичної тематики польською, на корінці яких витиснено латинські літери J O. Знаючи історію формування фонду РіЦ, пошук ми вели серед юристів-практиків Вінницького повіту початку ХХ ст. (виявлено книги цього періоду) та осіб, які отримали юридичну освіту, ймовірно поляка. Ним виявився присяжний повірений Й. Олтаржевський, який згодом у 1917-1918 роках був міським головою, а пізніше вимушений був виїхати у Польщу й залишити бібліотеку у Вінниці.

Вивчення фондів приватних історико-книжкових фондів дозволяє встановити коло читацьких інтересів різних прошарків населення за майновою, становою, фаховою або етнічною ознаками у різні епохи. Наявний книжковий фонд відділу РіЦ Вінницької ОУНБ ім. К.Тімірязєва певною мірою окреслює коло читання заможного польського і російського дворянства, представників різного фаху, зокрема вчителів, юристів, лікарів та агрономів. Наприклад, виявлено, що інтелігенція, незалежно від етнічного походження, здебільшого користувалася російськомовною фаховою літературою, а серед родового дворянства поширеною була практика ігнорування польськомовної книги росіянами, і навпаки, російськомовної – поляками.

Книжкове зібрання традиційно були одним з факторів формування підрастаючого покоління. В багатьох польських родинах Правобережної України ХІХст. йшло свідоме патріотичне виховання. В бібліотеках зберігали книги, що належали засланим або загиблим польським повстанцям – вихідцям з цих родин. Так, молодому поколінню Хоєцьких в Томашівці збірка старих книг нагадувала про їхнього давнього власника, засланого у 1863 році¹. Або навпаки, на відміну від багатьох польських родин, Маньковські з Саїнки формували чималу збірку російськомовних видань, намагаючись таким чином увійти у загальноросійське соціокультурне середовище². Результатом цього стало те, що Ян Маньковський (1860-1919), будучи тридцятирічним чоловіком, не знав кем був розстріляний в Києві в 1863 році Маурицій Дружбацький (1826-1863), один з найвідоміших подолян – учасників повстання 1863 року³.

Окремі примірники з приватних зібрань є цінним джерелом для досліджень у сфері маргіналістики, біографістики, екслібрисистики. Провенієнції та маргінальні записи розповідають про долю конкретного примірника, ілюструють особливості взаємовідносин «читач – книга» на тлі певної історичної епохи на даній території, що не тільки збагачує фактографічну базу досліджень, а й до певної міри передає дух історичної атмосфери, додає барв до характеристики певної особи або соціальної страти. Показовим тут може стати аналіз маргіналій

читача-поляка на сторінках розділу «Російський характер» книги М. Барінга «The Russian people» (Лондон, 1911), що зберігається у фонді РіЦ.

На сторінках окремих примірників зберігаються автографи людей, ідентифікацію яких дозволяє саме масштаб студій з локальної історії. Іноді зміст таких написів дозволяє встановити наявність контактів між особами. Провенієнції можуть свідчити про професію власника, вік і стать, містити інформацію про місце і дату покупки книги, її вартість і обставини придбання, географію міграцій книг. Виявлення місць друку і придбання книг книгофілами дозволяє встановити географію книжкових контактів, адже публічні, народні та безкоштовні бібліотеки у дореволюційній Росії здебільшого комплектувалися централізовано або за допомогою 2-3 постачальників. Наприклад, іноземні друки з приватних зібрань Східного Поділля дореволюційного часу майже ніколи не куплялися в місцевих магазинах, здебільшого в Одесі, Києві, Варшаві та за кордоном.

Маргінальні записи можуть також збагатити наше знання місцевої історії політичною, військовою, метеорологічною та біографічною інформацією, медичними та кулінарними рецептами, господарчими порадами. В практиці вивчення книги можна зіткнутися із записами побутового змісту, ніяк не прив'язаних до конкретних книг:

- дарчі написи сімейно-побутового характеру (на день народження або весілля, з приводу закінчення навчального заходу, зустрічі або розлуки;
- записи кулінарних, лікарських або косметичних рецептів;
- підрахунки сімейних прибутків – витрат.

Це свого роду живі свідчення минулої епохи, відображення життя і соціальної поведінки попередніх поколінь, що допомагає з'ясувати професійні, родинні та дружні стосунки, їхній рівень, ступінь приязні та довіри.

Книги можуть також містити ознаки, що побічно характеризують ставлення читача або збирача до книги, її автора та оформлення:

- підкреслення або відзначення в тексті та на полях книги;
- NB або спеціальні позначки, що привертають увагу, загнуті сторінки;
- відгуки про зміст книги на полях, на форзаці, титулі, обкладинці, коротка оцінка книги;
- письмові доповнення і уточнення; вклеєні рукописні, газетні, журнальні, фотоматеріали, ілюстрації;
- записи, що відображають думки, викликані читанням книги, що розвивають її зміст;
- записи, що не мають прямого відношення до змісту книги, але представляють інтерес для характеристики особи читача або власника книги;
- атрактивні характеристики (кров, сліди від куль або осколків; або навпаки,

сліди від посуду);

- конволюти з однієї теми;
- замовні уніфіковані палітурки, художні палітурки;
- нерозрізана частина книги.

Варто ще раз зауважити, що традиційно подібні ознаки цікавлять науковців при дослідженні книг, що належали видатним постатям, але умови студіювання локальної історії дозволяють дослідити постаті пересічних громадян.

Таким чином, вивчення приватних бібліотек у контексті місцевої історії надає можливості персоніфікації пересічного збирача книг, який ніяк не проявив себе у «великій історії», визначення кола читацьких інтересів (професійних, самоосвітніх та рекреаційних) певних соціальних страт, мовні переваги, фінансові можливості та ідеологічні настанови, які діяли у суспільстві на певному етапі. Крім того, завдяки провенієнціям і маргіналіям такі студії збагачують існуючу багатоаспектну (економічну, соціальну, політичну тощо) інформацію додатковими фактографічними відомостями.

¹ Epztein T. Wpływ powstań narodowych na wychowanie młodego pokolenia ziemian na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w drugiej połowie XIX wieku / T. Epztein // Поляки и русские : материалы конф. «Польша – Россия. Роль национальных восстаний в формировании представлений друг о друге», 14-17 мая 1998 г. – Warsw., 2000. – S. 235.

² Там само. – S. 243.

³ Там само.